

Зимомря Н.И.

ВОПРОСУ О ВОСПРИЯТИИ НАСЛЕДИЯ И.И.ГУЦЫ-ВЕНЕЛИНА
КАК ИСТОРИКА В НЕМЕЦКОЙ ПЕЧАТИ (30-70-е годы XIX в.)

Двустороннее изучение и объяснение специфических черт национально-освободительного движения и участие в нем яркой творческой индивидуальности имеет важное значение как для выработки верного представления о тенденциях и закономерностях национально-культурного развития того или иного народа, так и для выявления типологических параллелей в международном контексте взаимодействия культур. В сложной структуре межславянских культурных связей имеется до сих пор немало пробелов, восполнение которых позволяет по-новому взглянуть на генезис освободительной борьбы и динамику развертывания культурных процессов в летописи национального возрождения славянских народов в XIX веке.

Новые общественно-политические условия выдвинули на арену культурных состязаний таких видных представителей славянского мира, как Караджич, Ганна, Нафарик, Чернышевский, Верченко, Мишкевич, Калиновский, Левски. К этой славной плеяде относятся и Крэй Иванович Венелин, подлинная фамилия которого - Гуца. Кстати, она бытует и в наше время в родном селе ученого - Тябаве Свалявского района, что на Закарпатье, где живут и трудятся его потомки...

Д.В.Гуцы-Венелину (1802-1839) принадлежат особые заслуги в деле болгарского национального и культурного возрождения. Он предстает важным связующим звеном в контексте взаимоотношений между славянским миром и странами Западной Европы, в частности, с Германией. Этому способствовало, не в последнюю очередь, то обстоятельство, что круг его научных интересов охватывал те животрепещущие вопросы, которые волновали передовые умы России - декабристов, Пушкина, Белинского, Герцена; Польши - Мишкевича; Чехии - Нафарика, Ганки, Штура; Германии - Гете, Йордана, Шюллерв; Болгарии - Априлова, Стояновича, Раковского. Закономерно, что наследие Гуцы-Венелина вызвало определенный резонанс в рецепции Белинского, Аксакова, Погодина, Востокова, Бодянского, Срезневского, Максимовича, Келлена, Григоровича, Геновацкого. Говоря о трудах выдающегося сына Закарпатской Украины, А.Н.Пыпин не без основания утверждал: «Венелин... имеет большое историческое имя в развитии славянского национального возрождения,

в частности и в нашей историографии. Это была пылкая и даровитая натура, проникнутая славянским патриотизмом, неудовлетворенный литературным положением славянского вопроса; он стремился защитить права славянства и в жизни, и в исторической науке. Ему больше всего обязаны болгары (подч. - Н.З.) пробуждением национального сознания; в литературе он бросил немало новых смелых мыслей, которые часто вовсе не были оправданы трудами его или его последователей, но возбуждали к исследованию, заставляли смотреть шире и многостороннее; его критические требования много верно указывали, чего неоставало в трудах наших историков. Первые сочинения Венелина явились гораздо раньше знаменитых «Древностей» Нафарика, и независимо от него Венелин расширил славянскую старину до таких веков и событий, где ее и вовсе не искали или не имели о ней уверенности».¹

Небезынтересно, что аналогичное восторженное отношение Пыпина к Венелину, а также к другим выходцам Закарпатской Украины, внесшим заметный вклад в сокровищницу русской и украинской культур (И.Орлай, М.Балудинский, П.Лодий, М.Лучкай, В.Кукольник, А.Дудрович, В.Довгович, А.Духович), привлекало внимание зарубежной критики. Пиетет к этим личностям проник в сознание общественности Германии через «Историю славянских литератур» А.Н.Пыпина и В.Д.Спасовича,² претерпевшую несколько изданий в немецком переводе.³ Ее страницы были надежным ориентиром в процессе восприятия наследия И.И.Гуцы-Венелина немецкими славистами во второй половине XIX века.

Из многочисленных откликов, принадлежавших перу отечественных из зарубежных исследователей, четко просматривается прежде всего та оценка деятельности Гуцы-Венелина, сущность которой складывалась под воздействием общественно-культурного подъема в 30-40-х годах XIX века.⁴ Кстати, они нашли свое выражение и в материалах, опубликованных в пражских, черновицких, лейпцигских, берлинских и венских периодических изданиях на немецком языке («Ost und West», «Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft», «Blätter für literarische Unterhaltung», «Gartenlaube» и др.).

Одним из первых зарубежных ценителей жизненного и научного подвига И.И.Гуцы-Венелина, автора наиболее известного труда «Древние и нынешние болгары в политическом, народном, историческом и религиозном их отношении к россиянам» (М., 1829; 1856), был Ян Петр Йордан (1818-1891). С его именем по праву

увлаживается духовное возрождение лужицких сербов в 40-90-е годы XIX в. Достаточно сказать, что Йордан только в 1836-1839 гг. не считал, как нами установлено, двадцать восемь критических обзоров, заметок, рецензий и статей и по различным вопросам славяноведения; среди них четыре публикации непосредственно посвящены теме настоящего обзора.

Особенно важной является его статья «Славист Венедина», увидевшая свет в 1839 году, вскоре после смерти пламенного светоча единения славян. Речь идет о первой попытке немецко-лужицкого ученого дать объективную оценку вклада П. Гущи-Венедина в разработку истории Болгарии, определить его роль в процессе формирования истоков национального возрождения болгарского народа. По словам Йордана, Гуща-Венедина — это «истинно одержимый исследователь духовной жизни славян», «подлинный гуманист и видевшийся в ситуации своего дела». ⁵ Следует подчеркнуть, что Йордан и в последующие годы уделял значительное внимание критическому восприятию наследия Гущи-Венедина и его популяризации в немецкой печати. Так, к примеру, в первом ежегоднике журнала «*Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*» (1843) неоднократно находим ценные сведения о судьбах рукописей пионера болгарского национального возрождения. Все они принадлежат П.-И. Йордану, который, опираясь на разветвленную сеть корреспондентов, детально знакомил общественные и научные круги западной Европы с достижениями в области истории, культуры, этнографии, фольклора восточных, западных и южных славян. Примечательно, что в заметке, напечатанной в третьем номере журнала за 1843 год, Йордан впервые затронул вопрос о взаимоотношениях П. И. Гущи-Венедина и В. Априлова. ⁶ Из заметки следует, что В. Априлов «намеревается в Одессе издать в ближайшее время как болгарские народные песни», так и «Грамматику нынешнего болгарского наречия» Венедина. ⁷

Следует отметить то обстоятельство, что Йордан правильно очертил место Гущи-Венедина в международном контексте славянской фольклористики, подчеркнув его приоритет в разработке принципов типологического анализа славянского песенного эпоса. Поэтому не удивительно, что в «Библиографическом обзоре славянских народных песен И. И. Вагнера» Йордан как редактор журнала делает важное примечание, касающееся идейно-тематического многообразия славянских песен на примере сборника Вагнера из Олеска («*Piesni Polskie i Ruskie*», 1 * 6 w, 1833, 1-1 IV), а также содержательных трудов П. И. Венедина («О характере народ-

ных песен у славян заданайских». М., 1835) и О. М. Боянского («О народной поэзии славянских племен». М., 1837).

Йордан разделял мнение Гущи-Венедина о том, что важнейшим критерием песенного начала фольклорного гелоса — народности, наиболее существенная черта романтических веяний первой половины XIX века. Как и Лиховит Итур (1815-1856), Йордан видел первоочередный смысл в концепции развития языка каждого славянского народа. Определенное влияние под этим углом зрения оказал Гуща-Венедина на Йордана, предложившего реформу правописания к издаваемого в 1841 году «Грамматику верхнелужицкого языка»; таким образом, Йордан на практике успешно реализовал тезис Итура: «Народу не хватает другого сплачивающего элемента таковым служит собственный литературный язык». ⁸ Народ без языка теряет свою качественную сущность.

Аналогичную позицию занимали, на наш взгляд, Гуща-Венедина и П. П. Йордан, интересы которых полностью совпадали на уровне идеино-эстетической доминанты — единение народов, их взаимодействие и взаимообогащение. В свете данной программной установки, открывавшей первый номер журнала «*Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*» за 1843 год, становится понятным почему многочисленным обращениям Йордана как представителя лужицких сербов и украинской духовной культуры, с одной стороны, в Гуща-Венедина как выходящего из среды украинско-украинской интеллигенции и болгарской — с другой. Они утверждали идеи общечеловеческого содержания, рассматривая духовные завоевания каждого из славянских народов необходимым условием прогресса его национального своеобразия. В этой точке зрения вышесказанная рубрика издания «*Jahrbücher für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft*» («Славистический обзор» — обширная панорама духовной деятельности восточных, западных и южных славян). Благодаря названной рубрике общественность Германии была хорошо осведомлена о источниках, послуживших Гуща-Венедину в его исследовательских слухах, посвященных сравнительной характеристике русских, болгарских и украинских песен.

Наряду с выступлениями П. П. Йордана первостепенное значение имеет значительная статья о болгаристике в наследии П. И. Гущи-Венедина, напечатанная в лейпцигском журнале «*Blätter für literarische Unterhaltung*» за 1840 год.

Речь идет о фундаментальном очерке «Русская литература в

ее новейших направлениях", который до сих пор оставался неизвестным в литературе о В.М.Гуце-Венелине.⁹ Авторство упомянутой статьи некоторыми исследователями не без основания приписывается Н.А.Мельгунову (1804-1862).¹⁰ Разделяя это мнение, мы однако считаем, что данная предпосылка, несмотря на убежденность ее звучания, все же нуждается в дальнейшем документальном изучении. Сопоставляя факты, имеющиеся в нашем распоряжении, мы пришли к выводу, что в деле появления обзорной статьи "Русская литература в ее новейших направлениях" активно способствовала известнейший историк-славист Эрнст-Эдуард (Арист Аристович) Куник (1814-1899).¹¹

В анонимной статье находим ценное наблюдение и обобщение, вообразившее в себе разнообразные и подчас уникальные сведения о жизненном пути В.М.Гуца-Венелина и его творческом наследии. Они сохраняют объективную аргументацию по сей день. Кстати, анализ-русская работа содержит всестороннюю оценку его основных трудов, которые увидели свет к тому времени. По мнению анонимного автора, В.М.Гуца-Венелина "как выдающийся ученый", украсил и воанес на пьедестал истории болгарского народа сочинениями своего пера именно то, что в течение многих веков подвергалось осмеянию и унижению".¹² Этим В.М.Гуца-Венелин заслужил благодарную славу в памяти потомков. Ведь "он первый, - как гласила надпись на могильном памятнике одного из фундаторов отечественной славистической науки, - напомнил свету о забытом, но некогда славном и могущественном племени болгар и пламенно желал его возрождения".¹³

Л и т е р а т у р а

1. Пылин А.Н. История русской этнографии. - Т.Л. - СПб, 1890. - С.362-363.
2. Пылин А.Н., Спасович В.Д. История славянских литератур. - Т.1-2. - СПб, 1879-1881.
3. Gurin A.W., Spasovič V.D. Geschichte der slavischen Literaturen. Leipzig, 1880; 1884; 1888.
4. Обобщающая характеристика социально-экономической, общественно-политической и культурной жизни первой половины XIX в. дана в монографическом труде ученого из ЧССР Тамары Байцурки ("Ернст Иванович Венелин", Братислава, 1968) - лучшим, на наш взгляд, исследованием о жизни и деятельности В.Гуца-Венелина. См. также: Шумада Н.С. Ю.И.Венелин як збирец і дослідник українського фольклору.//Народна творчість та етнографія, 1961. -

№ 4. - С.71-78; Венедиктов Г.К. В.Венелин и А.Пушкин //Славянское языкознание, 1966. - № 3. - С.83-92; Арнаудов М. В.Е.Априлов. Жизнь, деятельность, современники. - 2 изд. София, 1971. - С.197-198; Чорный В.П. Венелин (ГЦА) В.И. //Славяноведение в дореволюционной России. - М., 1979. - С.98-99.

5. Jordan J.F. Der Slavist Wene.in.-Ost und West, Jg. 1839, Seite 268.

6. Более подробно этот аспект рассмотрен известным русским славистом Г.К.Венедиктовым в статьях: "Три письма на В.Априлов до В.Венелин. //Исторически преглед, 1985. - № 9-10; Новые материалы и биографии В.М.Венелина //Ученые записки Тартуского государственного университета. Из истории славяноведения в России. - Тарту, вып.649, 1983; Первые отзывы о "Грамматике нынешнего болгарского наречия" В.И.Венелина //Исследования по истории славяноведения и балканистики. - М., 1981; К начальной истории изучения в России памятников новоболгарской письменности //Ученые записки Тартуского государственного университета. Исследования по истории славянского языкознания. - Тарту, вып. 710, 1985.

7. Miscellen.-Jahrbücher für slavische Literatur, Kunst und Wissenschaft, 1843, N. 3, S. 241.

8. Schmidt Miloš. Dr. Jan Pětr Jordan. Jeho življenje a skutkovaneje wot lěta 1840. Vudujin, 1962, S. 37.

9. См. подробнее в статье: Зимова М.І. До питання опінії творчості Р.Квітка-Основ'яненка в німецькій пресі (30-40-х років XIX ст. //Р.9.Квітка-Основ'яненко. Тези доповідей і повідомлень республіканської наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження. - Харків, 1978. - С.54-56.

10. См.: Кулепов В.И. "Отечественные записки" 1840-х годов и западная пресса //Вестник московского университета, 1958. - № 1. - С.52.

11. Ровинкова Я.Т. Письма Я.-П.Йордана А.А.Кунику //Русско-европейские литературные связи. - М.-Л., 1966. - С.385-392.

12. Blätter für literarische Unterhaltung, 1840, Nr. 123, S. 494 - 495.

13. Априлов В. Денница новоболгарского возрождения. - Одесса; 1841. - С.126.

О.С.Мазурок
Ужгородський університет

МРІЙ ЖАТКОВИЧ ЯК ІСТОРИК ТА ЕТНОГРАФ

Про М.В.Жатковича (1855-1920) писали переважно як про перекладача /8,9; 18,124-126; 19,72-73/ або ж культурного діяча, який допомагав В.Гнатюку в його наукових студіях /20,101-116; 21,73-74, 108-110/. Історичні погляди Жатковича характеризувалися як буржуазно-ліберальні /13,711; 15,137; 17,717/. В науковій літературі домінувала одностороння характеристика його діяльності /7,536/. В доповідній історіографії дослідження Жатковича одержали високу оцінку /5,206-207; 13 "а", 26-27/.

Ми спробуємо по-новому підійти до наукової спадщини вченого, залучивши маловідомі документи і матеріали /Див. 9; 10; 11/. Розміри статті дозволяють нам говорити про Жатковича як історика та етнографа лише на основі його праці "Замітки етнографічні з Угорської Русі", яка й досі не опублікована повністю. Її оригінал зберігається в одному з архівосховищ Києва /3/.

Однак, перш ніж охарактеризувати цю роботу, коротко зупинимось на історії її написання та публікації. З листів Жатковича до Гнатюка та інших матеріалів довідуємось, що праця Жатковича під назвою "Етнографічний нарис угорських мов" обсягом близько 12 друкованих аркушів була завершена ним у 1895 р. і надіслана в одне з угорських видавництв /1,23,45; 2,52/. Про це Гнатюк дізнався від знайомих Жатковича під час своєї першої подорожі на Закарпаття влітку 1895 р., де на будучи особисто знайомим з автором праці. В листі до Жатковича він пропонує перекласти дослідження на українську мову і видати у Львові контами Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка (НТШ).

У листі-відповіді від 5 листопада 1895 р. Жаткович погоджується на цю пропозицію. Свідченням того, наскільки був захоплений своєю роботою Жаткович, є той факт, що із 32 листів його до Гнатюка (листопад 1895 р. - початок лютого 1897 р.) у 21 листі йдеться про неї. Вільше того, він навіть відмовився від пропозиції видавців написати церковну історію східної церкви в Мараморосі та пропозицію товариства св. Василя Великого в Ужгороді написати для народу коротку історію Угорської Русі /2,8/.

На початку січня 1896 р. переклад завершено, і 10 лютого того

року рукопис "Заміток" надіслано В.Гнатюку у Львів. У листі Жаткович підкреслював, що свою працю писав такою мовою, якою розмовляв із своїми вірниками, прохавши його направити, де це буде потрібно, орфографія, а також начитана коректуру /1,18/. У грудні 1896 р. Жаткович одержав гонорар за свою працю, а в середині лютого наступного року - і саму працю, опубліковану в "Етнографічному збірнику" за 1896 р. том другий /4/.

На жаль, праця Жатковича була видана не вся. Її друкований текст помітно відрізняється від тексту оригіналу. Тому можна сказати, що на сьогоднішній день "Замітки етнографічні з Угорської Русі" М.Жатковича українською мовою - твір практично невідомий читачу. А власне він дозволяє нам судити в значній мірі про Жатковича як історика та етнографа.

Оригінал рукопису праці Жатковича становить 135 сторінок убогого почерку - приблизно 6 друкованих аркушів, тоді як опублікований Гнатюком текст займає 38 сторінок часопису, тобто втричі менший текст оригіналу. Весь матеріал рукопису розділений автором на 28 не однакових за розміром параграфів, які не мають назв. Кожен параграф присвячений якійсь одній проблемі. Текст "Заміток", опублікований Гнатюком, має 11 параграфів, кожен з яких має назву, дану йому публікатором, а саме: поділ русинів; звідки угорські русини діставали церковні книги; народний календар; весілля; уродина; похорони; одіж; похижа; управа рілля, голітки худоби, садівництво; чужеродці між русинами; демо з усної літератури русинів. В цілому структура друкованого тексту співпадає із структурою неопублікованого оригіналу. Проте навіть чисто зовнішнє співставлення рукопису і опублікованого тексту свідчить, що Гнатюк багато викинув з тексту.

Що ж опустив Гнатюк і чому? Співставлення обох текстів дозволяє нам зробити такий висновок: по-перше, Гнатюк повністю опустив "Предмову" автора до "Записок", яка, на нашу думку, заслуговує на увагу, оскільки в ній Жаткович пояснив причину написання праці, висловлює своє ставлення як науковця до необхідності збирання історичного та етнографічного матеріалу. По-друге, найбільшого скорочення зазнав текст (знято понад 35 сторінок), присвячений історії Угорської Русі, саму етнографічних мордонів русинів, характеристиці міжконфесійних відносин, матеріал про культурних діячів Закарпаття тощо. По-третє, у багатьох випадках публікатор змінив цілі речення, якщо вони, на його думку, надто докладно описували предмет, чи, навпаки, були далекі від теми, яка розглядалася

в даному параграфі. Викидалися речення, які через випадково нерозбірливий почерк Катковича Гнатик не міг прочитати.

І, нарешті, зазначаємо, що "Замітки" були опубліковані мовою яку вживали у Східній Галичині, або, як казав Каткович, "фонетично", а не захарпатським діалектом чи, як просив Каткович, - "етимологією". Ця обставина дуже засмутила Катковича. Так, на прикладу "етнографічного збірника", в якому появилася праця Катковича рукою автора було написано угорською мовою: "Работа была написана на нашем угро-русском языке и к моему величайшему удивлению и возмущению появилася на языке галицко-русском, при том фонетично. Автор" /Дит. зб: 7,255/.

Гадаємо, що Гнатик, виходячи з конкретних умов, зосередив з етнографічних можливостей НТШ та бажанням познайомити найширше коло читачів воіх українських земель з працею захарпатського вченого, змушений був друкувати текст саме в такому варіанті. Проте ідея твору, основний фактичний матеріал, що ілюстрував думку автора, дух епохи, - все це було в цілому донесено до читача. І в цьому безсумнівна заслуга Гнатика як першопублікатора. Однак відзначимо, що поза увагою читача залишилося багато цікавих і цінних історичних, етнографічних та лінгвістичних матеріалів, які мають принципове значення для характеристики історичних поглядів Катковича. Тому у нашій статті ми зупинимося переважно на аналізі цих пропущених Гнатиком, частин "Заміток етнографічних з Угорської Русі" Ірїа Катковича.

Перш за все наводимо повністю текст "Передмови" праці Катковича, щоб краще зрозуміти мотиви, які спонукали автора написати цю працю. Він писав: "Бачачи, як цивілізація, котра уже залізничною і телеграфом ходить, неубавки совсім ізотре оті черти, котрі так різко розділяли еден народ от другого, учені люди уже от давна указали ото желаніє, оми описати і увіковічити образ тих чертов, котрі розділяють еден народ от другого.

Се желаніє повело і мене на ото, оми я описав образ жизни і нравов угорських русняков. Образ, котрий я написав, ачеї не є совершенний во всіх его частях, во єм вірний є, ото могу сміло казати, так як я із цього народа родився, як священник межи оим народом живу і так все ото, што у моем труді написано, я із самого народа, то єсть, як кажуть, із первых рук дістав.

Єм я не похваляюся (т.б. не поспішаю - О.М.) із ізданієм моего труда, - покажеся ачеї із того, єм я лиш послі десять роківного ісслідования і ізученія, отважився іздати труд мой" /З,2/.

Хоч праця Катковича присвячена етнографії Угорської Русі, у ній міститься дуже багато матеріалу суто історичного характеру, зокрема автором минулого краю. Його роздуми над тими або іншими внутрішніми проблемами. Як не прикро, але Гнатик, публікуючи виїмки з праці Катковича, опустив власне що ча не найважливішу частину дослідження, в якій автор розмірковує над проблемами походження угорських русинів, їх автохтонності, історичних зв'язків з іншими західноукраїнськими землями та Наддніпрянням. Практично з перших же рядків своєї праці Каткович чітко і недвозначно заявляє, що від оловом "русин" він розуміє тих жителів Угорщини, "котрі принадлежат к малорусскому народу, живущему в Галиції, Буковині і Східній Росії і котрі ісповідують греко-католицьку віру..." /З,2/. Тут же він робить застереження про те, що із русинів виключає не тільки інородних греко-католиків, але й інородних русинів Угорщини, бо ті "уже давно утратили свої народні свойства".

Порушує Каткович і питання, яке цікавило дослідників багатьох країн і яке є актуальним в наші дні - питання про чисельність угорських русинів. Як людина, що добре знала політику уряду щодо неугорських народів, Каткович заявляє, що хоч статистика на даний час досягла значних успіхів, довіряти їй не можна, коли мова йде про національні меншини в Угорщині. Так, аналізуючи результати двох урядових переписів населення 1857 і 1891 р., він приходить до висновку, що обидва показники - недостовірні. Якщо в 1857 р. до русинів, яких статистика нарахувала 423,7 тис. душ, було приписано багато словаків, то під час перепису 1891 р., навпаки, число русинів дуже занижено, а угорців - завищено, оскільки "при сім народочисленні за мадьяра записали кожного, ко лиш здоровати казав по-мадьярськи", а тому число русинів скоротилося до 379,7 тис. чол. Насправді ж, на думку Катковича, русинів нараховувалося 400 тис. чол. /З,3/.

Зупиняється автор праці і на питанні про райони розселення русинів в Угорщині. Він пише, що, окрім задунайських територій, крім чин є комітати, де є не жлиа русини. Проте у своїх "Замітках" він досліджує лише ті території, де русини становлять абсолютну більшість населення: серед вісьми комітатів північно-східної Угорщини він виділяє Марамороський, Березький, Угочанський, Жамольський, Земплінський і Шарьєський.

Одним "із май залутанних вопросов, - пише далі Каткович, - є тот, єм теперішні русини суть лі коренні жителі Угорщини, то єсть, чи оперед мадьярами, чи із мадьярами разом, чи лиш пості

мадяров прийшли на Угорщину". Зазначаючи, що, оскільки на час приходу мадяр на територію сучасної Угорщини і Сємїграддя тут були слов'янські народи і, оскільки ніде немає відомостей про те, звідси кудись виселилися, то "ясне діло є, аж одна частина поєдналася із мадярами, а друга частина до днесь піддержана (т.б. зберегла - О.М.) народність свою і бесїду. Ід сїм послїднім при числяме і русинів..." /3,4/.

Порушує Каткович і питання про міграції населення в районі Карпат, про зростання кількості русинів. На його думку, цей чисельний народ збільшувався аж до XVII ст. тими дружинами, які приходили з Галичини, а у XVI-XVII ст. - за рахунок тих, які тікали з Польщі, ховаючись від утисків шляхти і грабунку євреїв. Дуже зросло число угорських русинів наприкінці XIV ст., "коли Феодор Коріатович замінив своє Подольське князівство із Ладівиком Великим на князівство Мужачевське і Маковецьке на Угорщині". Однак він ставить під сумнів твердження тих авторів, які писали, що Коріатович привів з собою дуже багато людей - 40 тис. душ або навіть сім'яні /3,6/.

Автор "Заміток" докладно розглядає історію запровадження у на Угорській Русі, вважаючи, що коли мадяри прийшли на Угорщину, то автохтонні слов'янські народи, зокрема предки русинів, уже були християнами, і тому погоджується з тими дослідниками, які дотримуються думки, що "мадяри не от чужих проповідників, но от коренних жителів Угорщини прийняли віру Христову" /3,8/.

Значне місце у роботі відведено дослідженню питання про права та повинності русинів, починаючи з найдавніших часів аж до кінця XIX ст.. Каткович вважає, що основна причина безправного становища селян - недосконалість законодавства, яке охороняє інтереси баронів, зловживання місцевої адміністрації, чиновництва. Свідченням того, що селяни боролися і продовжують боронити свої права, каже автор, є той факт, що й до нині русини Бережського комітату "протяються" з графом Бенборном.

Не менш докладно аналізується історія освіти та її сучасний стан на Закарпатті, розкриваються причини низького рівня грамотності та освіченості русинів. Найголовніша з них - надзвичайно важке матеріальне становище селян, які, з однієї сторони, не могли утримувати народні школи, а, з другої, - посылати дітей у школу, які з малих літ допомагали батькам по господарству, часто густо не мали елементарного взуття та одягу, щоб піти в школу, особливо восени і взимку. А, крім того, "не могло народне просвє-

щенє і за ото їти наперед, - писав він, - бо і самі наставники - амщенники, убогі і разом малоучені були" /3,13/. певні зрушення сталися при Марії Терезії і особливо після 1867 р., коли держава взяла на себе значну частину витрат на народну освіту.

Каткович гнівно засуджує тих, котрі "непрестанно оту поголоску пуцають у світ, аж русин не спосібний на просвєщенє і так не хоче ні жертвувати для народного просвєщеня, ні дітей своїх не шлєть посылати у школу". Він признає, що хоч число неграмотних у русинів є більше, ніж в інших народів Угорщини, "окрем волохів", однак багато вчених може засвідчити, "што при своєй малочисленности і убожествї удивити может нас русиний народ Угорщини".

Закон 1879 р. № XVII, згідно якого угорська мова стала обов'язковою в народних українських школах, Каткович називає анти-русинським, засуджує внає духівництво, яке спрало запровадження цього закону. І ось показовий факт: архієпископ Каткович, сільський єпископ із Стройного, писав, що ще тоді, коли цей закон "еще і не думцї не був нікому..., русині єпископи, особливо же Василій Попович, єпископ Мужачевський (1837-1864) приказали були учити мадярський язык у народних школах єпархії своєї" /3,24/.

Цікаве місце у праці займає характеристика діяльності відомих представників науки і культури Закарпаття XVII-XIX ст. Каткович подає стислі біографічні дані про них, аналізує їх науковий доробок, визначає ступінь важливості їх діяльності для життя краю. У "Замітках" знаходимо відомості про М.Андрєячу, І.Беззатовича, А.Бачинського, М.Лучкаю, М.Венеліна, В.Довговича, І.Дулішковича, Г.Тарковича, І.Раковського, А.Балудявського, І.Сільва, О.Литрама, О.Цаваковича, О.Духновича, С.Фенцика та багато інших - всього понад 30 осіб /3,27-35/. Так, І.Бахиловича він називає "Геродотом угорських русинів"; для нього М.Лучкаю - "однї з найтрудолюбивших і глибокоучених писателів угорських русинів"; а М.Венелін "придбав славу на всь Європу" і т.д. Подєс Каткович історію зв'язанення та діяльності товариства св. Василя Великого. Як бачимо, це - цілий нарив з історії культури та науки Закарпаття XVII-XIX ст. На жаль, цей матеріал також не був опублікований Б.Гнатюком.

Власне етнографія розпочинається аж із сторінки 35 рукопису - 50, хоч і в подальшому тексті багато матеріалу суто історичного характеру. Перш за все тут розглядається питання про розподіл русинів за місцем проживання. Автор не погоджується із думкою Відермана про те, що угорських русинів належить ділити на дві групи: тих, які живуть у північній, і тих, які заселяють південну

смути. Каткович вважає, що існує ще й третя смуга - середня, яка лежить між обома першими. Це переважно територія Березької та Уманської жуп, зокрема округи Свалівський та Березницький.

Дослідник зазначає, що русини, які живуть на рівнині, своїх північних братів називають "верховинцями", а іноді й "поляками". Ателів середньої смуги називають "бляками", бо ті курять піп (ляшки), до половини обвиті бляхов, або ж "дичками" - за те, що вони часто голодують і їдять дикі гриби. Ателів же південної смуги називають іноді "долишниками", але, як правило, - "намудляниками" через те, що вода з гір несе на рівнину гній та чорнозем. Тут же подається матеріал про види хлібних злаків, які ростуть у названих трьох смугах, а саме: у північній смузі добре родить озима жито і озима пшениця; в середній - трохи яре жито і яра пшениця, а головним продуктом харчування є кукурудза; у північній смузі дуже рідко можна зустріти яре жито чи пшеницю, бо там основний злак - овес. На думку Катковича, "найчистіші" русини живуть у середній смузі, особливо ті, що проживають у Березькій та Уточанській жупах /3,35-39/.

Якщо ж брати до уваги говірку, пише Каткович, то русинів ділять на дві частини: лашаків та лемків. Перші живуть тільки на Мараморошні, а також тих селах Березького та Уточанського комітатів, які прилягають до Марамороша. Решта русинів - лемки. Ділять це русинів на чотири групи в залежності від того, як вживають букву "о". Докладно змальовано зовнішній вид русинів трьох смуг. На думку автора "Земіток", найбільш фізично сильними і здоровими є верховинці, а найслабші ті, котрі живуть у середній смузі. Характеризуючи перших, він писав: "Хотя русини всі, як єме ото уже казали, єдного кореня суть гаузки, однако в фізическом отношении доста велика розлука межи ними. "Верховинець" є високий, сухорлявий і кустьоватий, жовте волосся і сірі очі має. Здоровий верховинський воздух, свіжа, чиста вода кернична, як і проста, но здорова страва діє ото, як "верховинці" суть май здорові люди межи русинами і як она епидемичеські хворота і не упознають" /3,40/.

Долишники - середнього росту, сухорляві, мають чорне волосся і чорні очі. "Но так, як они живуть на мляковитой землі, - зазначає автор, - піють воду із колодезей і їдять масну страву, то епидемичеські хворота майже неспроганно птяться межи ними". Тут же перераховуються найбільш поширені хвороби, на які хворіють русини, особливо ж діти, називають причини хвороб: тяжка праця, скромна їжа, відсутність достатньої кількості лікарів тощо. Усі ці наге-

ріями повністю вилучені Гнатиком.

Багато уваги приділено питанню про стелінь релігійності русинів, підкреслюється, що релігія і мораль тісно взаємозв'язані між собою, бо "яка релігійність єдного народу, така є обца і нравственність єго, то єсть, чым глубша і чистіша релігійность якого народу, тим честнійші єго нрави і єго живот..." /3,45-46/. Тут же говориться про низький рівень злочинності серед русинів, про їх ставлення до властей, духівництва, сусідніх народів. Цей матеріал також не опубліковано.

Великий науковий та пізнавальний матеріал містить у собі та частина "Записок", де автор докладно описує народний календар русинів /3,51-64/, розповідає про весільні обряди, уродини, хрестини, похорони та народну медицину русинів /3,60-80/. Це лише для етнографів-спеціалістів становить інтерес одне зовнішнього та внутрішнього вигляду хиті русина. Автор наголошує на тому, що русини до своєї природі дуже люблять простір, а тому завжди прагне, "оби єго земля далеко была от других. Се є причина того, як кромі тих малочисленных сіл, котрі на долинах лежать, всі руські села розміщені суть по грядках і по поточинах" /3,91/.

З великим інтересом читаються сторінки, на яких розповідається про народний одяг русинів, зокрема тих, що живуть на Мараморошні. Вказуючи на в цілому велику строгатість одягу в кожному з районів Угорської Русі, де проживають русини, Каткович підкреслює, що "порядочно одишва русина суть: гати, сорочка, клібань, гуна і постолы (бочкери), а русок: лодолок, сорочка, плат (катра), чоботи, гуна і ширинка на шею і на голову. Що єще окрема єго носить русин ілі руська, ото уже от сусіднього народу перебрали" /3,95/. Далі йде одне небагатого асортименту страви, які вживають русини, оскільки "русин дуже скромно і умірено живє". Причина цьому - бідність, а також те, що церква приписує дуже багато постів.

Із званням предмету Каткович докладно описує селянську агротехніку, розповідає про пастинництво, садівництво, домашні промисли. Не без гордості він говорить, що серед русинів є чудові майстри-будівельники: "русин май ліпше люблять із деревом робити, так як майже у кождім русині циммерман, столяр, колесар ілі слесар пропадять", - зауважує він. Відомим у той час на Закарпатті були будівельники Федір Лях з Великого Раківця, Василь Фотул із Стрийського, Василь Хміль із Гукливого та інші, які збудували чимало чудових церков, шпіль. Так, наприклад, Ф.Лях у 1885 р. у Лазях

Раковецьких так покрия бляхою царю, "ош варешські (міомні - О.М.) блякарі дивалися (дивувалися - О.М.), котя й он нигда не бивав коло блякаря, а все із свого розуму правя" /З,II2/.

Зате, каже автор, русини не люблять займатися торгівлею, а тому купець серед них - велика рідкість. І це пояснюється правдивим характером русина, його порядочністю і чесністю, бо "хедь і принесе купецтво який хосен, однакож майже все яа погибель в русину, бо купці по боляней часті - великі піяники, чужоложники, зблудники і фактивно клянуться" /З,II3/. Практично все торгівля знаходиться в руках євреїв, які безсоромно обдирають простий народ.

У "Записках" знаходимо матеріал і про еміграцію русинів. На думку Катковича, любов і привязаність русина до своєї землі є причиною того, що "із чистих русинів до тепер ще ледве пошов дако до Америки, бо оті русини, што із Угорщина у Америці суть, не суть чисті русини, бо давно уже помішались із словаками і перемішались із будакою чаоті сих обидва і нрава" /З,II7/. До речі, ця фраза підкреслена Гнатком у рукописі, хоч матеріал на цю тему не опубліковано.

Привертаять до себе увагу ті розділи "Заміток", в яких йдеться про казки, пісні, коломийки, приповідки та інші твори усної народної творчості русинів. Говорячи, наприклад, про коломийки, автор називає їх "корінною рускою співанкою", "котру всі малороси співають, котий одержаніє її не волгди еднакож, лиш спів (голос, тон) є еднаковий". У праці наведено багато зразків коломийок на різні сюжети з життя русинів.

Заслужують уваги численні приповідки, на основі яких, як вказує автор, можна визначити "тачка, чувства і нрава народа". Він підкреслює, що "ледве є ще другий народ, которий би так много приповідок мав, як руский народ, і то за ото, бо русини майже каклоє слово своє приповідков твердят" /З,126/. У праці подано понад 60 приповідок, значна частина яких поширена й на Наддніпрянській Україні. Ось деякі з них: Бог високо, цар далеко; -Із чужого коня лізь серед болота; -Не мож разком на двох конях сидіти; -Докуть сонце ізійде, роса очі уїсть; -Тяжка тайстра (гурба) повна, порожня ще тяжка; -Не дай Боже із Івана пана; -На голові би другому киди тесав і т.д.

Завершується праця характеристикою прагматичного, але гордого, доброзичливого, чесного, справедливого, з почуттям власної гідності русина.

Зазначимо, що окремі етнографічні матеріали про угорських

русинів містяться у працях Г.Де-Воллана /6/, О.Петрова /14/, І.Срезневського /15/ та інших, які писали свої твори на основі короточасного знайомства з краєм. Дослідження В.Катковича, на нашу думку, несуть принципово інший характер. Поступаючись перед професійними істориками та етнографами рівнем теоретичної підготовки, Каткович перевірявав їх на кілька порядків своїм природним талантом, прекрасним знанням предмету дослідження. Його праця - результат власних багаторічних спостережень, роздумів, міркувань. Вона виношена ним. Це - частка його власного життя. І не тільки тому, що для її написання витрачено понад десять років, але й тому, що для її автор як син свого народу, свого краю був невід'ємною часткою цього народу, краю, про які писав, частково своєю, яку зафіксував у своїх "Записках". Все записане ним пройшло не тільки через його свідомість як вченого, але й через його серце, його поетичну душу.

Як ладива донятлива й спостережлива, він бачив і відчував усі нюанси і відтінки в історії та етнографії русинів, яких не могла побачити стороння, хоч і талановита, людина. Він писав портрет свого народу, писав з більш в серці за його тяжке матеріальне становище, політичне безправ'я, не ідеалізуючи його, навіть дорікаючи іноді йому за його легковажність, але писав завжди з любов'ю і глибокою повагою до нього, до його багатой історії, самобутної культури, переживавши разом з ним його радість і горе. Каткович гордиться своїм народом, його чесністю, природними талантами, оригінальністю, правдивістю. "Записка етнографічна з Угорської Русі" - праця щиро патриотична, вдумливого вченого, філософа і гуманіста. Вона варта того, щоб бути опублікованою повністю.

Список літератури: 1. ЦДІА УРСР у Львові. Фонд 309 (НГШ). Оп.І. Спр. 2270. 2. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка. Фонд В.М.Гнатика. Спр. 208. 3. Відділ рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України (ІМФЕ). Фонд 29-2. Спр. 27. 4. Каткович В. Замітки етнографічні з Угорської Русі. - "Етнографічний збірник". - Львів, 1896. - Т.2. 5. Гнатик В. Два квілеї//ЛНВ. - Львів, 1904. - Т.ХХІІ. - Кн. XII. 6. Де-Воллан Г.А. Угросорусские народные песни//Записки Импер. Географического общества по отделению этнография. - СПб., 1895. - Т.Ш. - Кн.І. 7. Коломиец И.Г. Социально-экономические отношения и общественное движение в Закарпатье во второй половине XIX века. - Томск, 1962. - Т.2. 8. Лелевич М. Подкарпатское пись-